

В боротьбі знайдені ти право своє!

ХИТРА МЕХАНІКА

З російського переклав Г. Мак.

Ціна 15 ц.

Торонто 1917

Накладом Українсько-Русскої, Групи Соц. Рев.

З друкарні «Робітничого Слова».

Хитра механіка.

Є в нас на селі зовсім не звичайний чоловік, звать його Степаном. Всі наші селяни дуже його поважають. Чоловік він дуже бувалий, совістний і правдивий. Нікого він не боїть ся, всім правду — маму в очи ріже. Часом бувало, як заведе ся з писарем, старшиною або урядником — біда! Страшенно зубатий! От вже що правда, то правда, в кишеню за словом не полізе. Ті йому одно слово, він їм двайцять; на все відповідь найде, та ще й так чистенько, як на долоні вилложить; засоромить, осьміє при всіх чесних людях. Наколи хто з селян в біду попаде і начальство почне натискати або ще що трафить ся, то Степан готов послідне віддати і словом і ділом допомогти — нікого не боїть ся. Його порад всі слухають через те, що ніхто у нас жадного діла так не знає; декому прошене — скаргу написати, чи письмо, або просто так совітує, хто попросить,—всі йдуть до Степана. Хто за яким ділом приходить нікому не відмовить. За се саме всі наші мудрагелі дуже зненавиділи Степана.

Він всім їм став поперек горла тому, що вже нераз виводив їх на чисту воду, відкривав їх ріжні плутні та брехні проти світа. І лають же они його, матінко моя!! А заводитись з ним таки боять ся. Чоловік він дуже хитрий та сміливий, себе з'обидити не дасть; лише трошки — такого гармідери наробить, що они не раді що зачепили його. Сам він не знашої губернії, десь з далека і понав він до нас не по своїй волі; його вислали до нас під наглядом поліції. А перед сим де-то він вже не був, мало не всю Росію обїздив. І всякого горя в свому житю натерпів ся; прийшлось йому навіть з торбою ходити і в тюрмі сидіти, зі всяким горем знайомство мав. Лише не за кенські діла понав він в тюрму, а за те, що за своїми селянами дуже горячо обставав. Голодували они там, а начальство ніякої помочи не дало. Мир післав Степана до Петербурга зі скаргою на начальство, та щоб там добивав ся помочи. В Петербузі Степана забрали під арештом до дому

дровадили. Він в дорозі втік, тай знов до Петербурга. Тоді вже його скували тай засадили в тюрму, а потім вислали під наглядом поліції— бо знаєте він мужиків проти начальства бунтує; мужики хиба не можуть тихо, смирно собі з голоду вмерти — все начальство турбують.

Багато в мене балачок було з Степаном про нашу гірку долю, та наше жите нещасне. Про одну таку бесіду з ним, здається, по вік не забуду. Про неї то я хочу вам тепер розказати.

Зайшли ми раз з дядьком Степаном в трактієрню — село наше велике, на трактовій дорозі і в ній трактієрня є. В той день мороз був добрий, а ми до волости ходили, верстов з вісім. Померзли, зайшли до трактієрні загріти ся ну і випити по чарці.

— А не кепсько би кажу я до Степана, — з морозу та й ще по одній чарці перенустити.

— Не кепсько каже Степан та тільки скрізь нам прательство з дворянами та купцями поперек горла стає.

— Та при чім тут дворяни і купці? Свої грошники коли маєш пий!

— А коли нема?

— Та бо то воно і є, що в кишеци їх не густо. А от, як би не купці, та не дворяни і не цар, то кождий з нас за ті гроші і сам би по чарці випив, та шей зо трох почастував!

— Та буде Степане, хтож в нас чарку видре, наколи ми за цю свої гроші заплатимо?

— Заплатимо? . . . А чим заплатимо? Розміркуй ти, милый чоловіче, от є у тебе приміром 8 копійок, то ти по правді повишен купити за них 4 чарки. А ось тобі за них всього одну дають. І виходить, що з таких чарки в тебе з під носа вхопили. . . . Значить, як тільки ти собі очиненої в рот хап, — то в ту хвилюку коло тебе три такі чарочки цар, чиновники та дворянчики всякі, також за твої грошники хап!

Очарував він мене сими словами. — «Алеж чому то так?» — питаю. Та таким робом і цар і чиновники і дворяни мусілиб бути все пияні. . . . Хиба шутка з кождим чоловіком по три чарочки пити? А людей же не мало в Росії кождий день шють.

— В тім то шутка, що они значить, горілки не шють, а ли-

ше твої грошики в свою кишеню кладуть.

Зрозумів?

— Щось воно дуже мудро, но не могу второпати! Та яким же се способом?

— А от яким. Знаєш певно, що тепер «монополію» на горівку завели, урядові шинки скрізь поставили. Горілкою уряд став торгувати; цар наш батюшка головним шинкарем. Передше горівку продавали сами горальники і платили акцизу урядови. Горальник мігби продавати горівку з зарібком по 60 копійок за ведро. Купець, який скуповував у горальників горівку, продавав її на роздріб і також хотів «за свій труд» що небудь дістати, от і брав за ведро не 5 руб., а 6. Акцизу виплачував урядови буцімто горальник, але ті гроші відбирав з купця; купець також платив йому не з своєї кишені, а збирав гроші з нашого брата, що в него горілку купував на роздріб. Значить, без акцизи коштувала нас чарка не шість, а півтора, або дві копійки. І так, з кожного ведра 4 руб. 40 коп. йшло до уряду.

— А видиш ти його, яку пропасть грошисків збирали! Ну, але те діло було колись, тепер же я чув, що нема акцизи; але чомуж то горілка не подешевіла?

— А от послухай, що далі було. Величезні тисячі з акцизи уряд-батюшка збирав, але й того показалось цареви та міністрам мало. Ухвалили они сами горілкою торгувати, щоб більше на ній доходу мати. Тепер уряд сам скуповує у горальчиків горівку; они вже тепер не мають права продавати нікому крім уряду. Тепер уряд установив сам ціну за кожде ведро 7 руб. 60 коп. Міністер оден раз, сам писав, що одно ведро горівки його самого коштує лише 2 рублі, а продає він його за 7 руб. 60 коп., а за одну соту часть ведра бере 8 копійок: І так виходить, що нам приходить ся за горівку в четверо більше платити ніж вона варта. А тому, ми мусим замість чотирох чарок пити лише одну.

— А чи багато уряд таким маніром з горівки заробляє?

— А от скільки: в 1902 році міністер вирахував, що уряд на горівці заробляє 463 мільонів руб. Се шутка сказати — 463 рази по тисячу тисяч рублів! І майже всі гроші ми з своєї кишені виплачуєм. Ми горілочку попиваєм і самі того не видимо

скільки більше переплачуєм — дурнісенко — прямо за те, що, на ніщо.

— От така штука, кажу я. Ну, та се ще не така біда, що горілка дорога, Отрує она нашому братови. Колибъ она була дешева, то п'яньства такого булоб, що не приведи господи! Мені так, хтось то казав, що цар з міністрами так розсудили, що наколи горівка мужикови крім зла нічого не приносить, то нехай буде дорога може будуть менше пити.

— Ой так їм і повір. Словами то то они тобі так хитро розкажуть, що їм шей спасибіг скажеш, а придивись но, що оно на ділі виходить. З початку, коли лише монополію завели в 1894 році порішили, щоб нігде крім урядових шинків не продавали. Однакож, стільки горільчаних склепів як колись було трактієренів заложити не встигли. І от в тих губерніях де передше завели урядову торговлю, було обраховано скільки то за рік випито і виказалось, що менше ніж попередно. Щож ви думаєте брате мій, чи міністер втішивсь. А якже — зараз! Він зараз послішив поправити те діло. В 1896 році почали урядову горілку віддавати на «комісову» продаж в тих самих трактієрнях та заїздних домах. На другий рік порухували і викрилось, що за той рік випили стільки, як ніколи ще не пили попередно. Заспокоїв ся міністер.

— А от, на примір, заводять ріжні громади тверезість і кажуть, що се за ті гроші що за горівку вторгували.

— Ну, се вже брате правдива брехня! З горілки 400 міліонів дістають, а на громади тверезости лише три міліони видають. А от ти ще послухай, як правительство про сі громади клопоче ся. В богатьох селах селяни робили приговори громадські: «що так і так, ми не хочем, щоби в нашім селі був шинок і просили о се начальство.»

На сі просьби була одна відповідь — відказать! Зіставити без задоволення! Ні, не про нашу тверезість начальство клопоче ся, а о тім, щоб побільше грошей з нас злупити. Та що о одній горілиці балакати. Аджеж не лише на ній уряд з нас заробляє. Він заробляє і на тютюні, пиві і на цукрі, тай на всьому окремій податок начальство накладає. Уряд збирає сі податки знов з фабрикантів та купців, а они розуміють ся з своєї кинієї не платять, а все на покупців розкладають. От

візмім хочби цукор. Ми його держимо як свячений, ніколи навіть дітям не даем погризти доволі і пем з чаєм в прикуску, а часом то лише дивимо ся на него; а в чужих краях, як от в Англії, нашим російським цукром свиней годують. В нас по всім царстві зідають на рік цукру мало що більше, як по 11 фунтів кожний чоловік, а в Англії наприклад, 105 фунтів кожний чоловік; і подумай, десять раз більше! А чому то? По перше се тому, що на цукор наложили велику акцизу, друге цукроварники між собою кожного року роблять умову, скільки з кожної цукроварні випустити цукру на продаж в Росії. Се для того, щоб не подешевів цукор, щоб не було його дуже багато. От они між собою умовляють ся: я випущу на продаж стільки, а ти стільки, а той стільки. Наколи в кого небудь велика цукроварня, що виробляє ся багато цукру, то він дає слово, що весь лишній продасть за границю. І шож ти гадаєш? От тому оно й виходить, що кожний цукроварник бере з нас тільки зарібку, що за границею свій цукор може продавати за півдурно і всеж таки буде вигідно! А то ще за кожний пуд уряд йому верне акцизу, та нагороду за усердие, за старанність! І ти скажеш, що не мудро, що нашим коштом англійські свині нашим цукром обжирають ся?!

Одного разу так було, що у нас цукор коштував 20 копійок фунт, а в Англії його продавали за чотири копійки. Не дурно пословиця каже: «за морем телиця коштує полутку, та карбованець перевіз. А тут виходить якраз на відворот. . . .

— Та що ти говориш? Сеж очевидна грабіж! Як же се цар позволяє? Я чув, що у нас за страйк карають, а сеж хиба не страйк?

— Страйк то оно страйк, та лише на законній підставі. Коли робітники роблять страйк, щоб семія їх не була голодна, то се в нас не дозволяєть ся, а они коли їх благородіє, або їх степеньство купці роблять страйк, щоб їх калитка була повнійша, то се діло не друге, а десяте. Сам уряд кожний рік оцінку цукроварникам повіряє і затверджує. Тому їх змова зоветь ся грабіжею в день, а найвисше затвердженою нормальністю себто значить, ціну в саму норму, в плепорцію зігнати, щоб по горло цукроварників задовільнити. За те у нас'є вісімнайцять цукроварень, які від пятнайцять до шість-

десять шість копійок річно на одному карбованцеві заробляють. Тай якже урядови сим самим цукроварникам не помагати? Аджеж деякі зних князі з царської фамілії, в цукроварне діло грошки вложили. Та що тут толкувать! До чого не доторкнись, щоб то не бракувало: чи зісти, чи випити, чи одягнутись, чи так до дому що забракне — за все з тебе податок зцуплять і зцуплять чесно і «благородно» тому, що ніхто тебе не примушує до того, коли є рхота і достаток — купи! а нема — не примусять. І заплатиш той податок, що й сам не будеш знати, неначе то з тебе купець за товар взяв. От від сего такий податок називає ся посередним тому, що його в тебе не прямо з кишені беруть, а так «благородно», та незамітно, неначе який жулік на ярмарку в мужика калитку за пазухи витягне.

— Справді, що посередний! Хочеш заплатиш, а не хочеш, не заплатиш, та й платиш його начеб то не прямо урядови, а з початку купцеви. Спритно! . . . Тільки як не говори, але се так для ока, що платимо його ніби коли хочем, а на ділі оно все однаково тому, що без нафти чи сірників, без горівки, тютюну та чого иншого не обійдеш ся, значить му-сиш заплатити.

— Тож оно і є! Та хіба лише се! Хіба мало других таких посередних податків є, що зразу їх і не заметиш і не догадаєш ся, а в нужді, то хоч і не хочеш, то заплати. Ну, от хочби стемплевий податок за стемплі гербові — се хоч і видний, а все таки, сам знаєш як береш паспорт або в суд якусь бумагу посилаєш чи що — треба те все по формі зробити, а в такім разі треба непременно гербовий стемпель купити. От хочби тепер купці за гільдію себто за право торгівлі платять. Ну, а з когоч се все візьмуть? Все з нашої мужицької кишені, купець сї грошки вибере. Ну наприклад, прийде мужик до крамниці. — «Дайно мені Іване Трохимовичу, фунт сіяного олію».

— Прошу! А скільки за фунт слідує? — Стільки то (там 15 чи 20 коп. «Бога ти забув, чи що? За віщож так дорого? Аджеж ми його тобі на зимового Николая, як продали?»

Був такий час то й продали. Я брате урядови за гільдію плачу, та ще в земство скільки, от воно шо! Часом так со-

бі подумаєш: і чому то всьо так подорожіло, а того й не розміркуеш, що ти тут шей податки всякі платиш. От наприклад: купує купець яку небудь машину в Англії — край є такий. Веде він її до дому а на границі у него уряд граничного податку — цла, тисяну рубликів бере. За всякі машини беруть податок; за деякі беруть оден руб. і сімдесять коп., а за інші беруть до чотирох руб. від пуда — от воно як. Пересічно на кожний рубель ціни заграничного товару, накладають 40 коп. цла. Ну, добре. Привозить купець сю машину до дому і починає на ній робити полотно, а як наробить, то продає людям. Купують те полотно люди собі на сорочки, тішать ся що гарні, а того не розуміють, що купуючи полотно, заплатили купцеві ту тисячу рублів, що він за машину на границі дав.

От як оно виходить! А от тобі ще примір. Купив собі богатий мужик в крамниці мідяний самовар, та се йому і в голову не прийшло, що може за сю мідь уряд взяв гірничий податок, ще як она в Сибіри була. І виходить, що якуб цяцьку чоловік не купував, а урядови мусить що небудь заплатити. Розумієсь, платить він не багато, по грошеви на річи, а з грошей, та з дрібничок — дивись і з мужицької кишені виліз цілий карбованець за рік, а уряд з тих карбованців збирає міліони.

От візьмім, наприклад, хоч таку річ: у нас пуд цвяхів коштує 3 руб. а німець у себе за ті самі цвяхи платить 1 руб. 80 коп.; або от полотно за яке в нас даси рубля за аршин, а німець його має за 30 копійок! Або от тобі ще примір: наші сусіди з села Ярмолаївки купили разом громадою молотільню, за яку сто рублів дали, а щоб они в Німеччині, то далиб за те всего 40 рубликів, а 60 осталоб ся в їх кишени.

От таким робом ти платиш урядови, щоб ти не купував: чи сокиру, чи лопату, чи шапку — за всьо мусиш заплатити, крім того, що оно варто шей податок, если ти його купуєш в крамниці, а не сам зробиш. Або от сокиру, хоч ти й сам зробиш, то все одно залізо треба купити, а за него мусиш гірничий податок заплатити. Одним словом, куди не кинь — все виходить клин. І так оно брате, одно до другого складає ся та й виходить от така механіка і вся она так наведена, що фабрикант, шинкар, чи купець податок заплатять, але весь він

потім з мужицької кишені вилізе.

— Ну, й миханіка ж! я тобі кажу. Тільки от що Степане: чи ж хіба пани, дворяни або купці горілки не пють чи сірників не світять, або й з полотна собі платя не шиють? Всеж таки й они що небудь платять?

— А хіба я кажу, що ні? Платити, то они платять, милий чоловіче! Та лише як порівняти те, що они платять з тим, що платять мужики, то вийде нічогісінько — оден раз плюнути. Аджеж ти зрозумій, що хоч би я й був в десять або й в сто разів багатший від тебе, то не випю і не зім в сто раз більше від тебе. Як міркувати по правді, то оно так і є, що пани більше від нас пють, а нас лише за даремне називають п'яками. Шож мужик? Піде з горя до шинку, ну й хльопне, що й світа не бачить, але хіба багато треба такому мужикови, щоб сп'ячив ся? Йде собі тоді улицею і заточуєть ся. От оно всім й видно. Тількиж се з нами не часто трафляє ся, два-три рази на рік, ну а пани хоч і п'яні то по улиці не валяють ся, одначе більше нас пють. Се вже напевно відомо, що они оттих заморських вин випивають в трое більше, ніж ми горілки. Та як порахувати, то й своїх вин стількиж, як не більше випивають. А горілку? — думаеш лишають, напевно пють більше ніж ми. Так рахуючи з окрема, то кождий пан чи купець більше в трое від мужика випиває. Нап'єть ся, а потім щей має совість мужика лаяти: «п'янюга ти, ледащо, от через те ти й бідний, що п'яниця!»

— «Ні, пане, — можна йому сказати за сі слова, — не через те я бідний, що горілку пю. Се друга річ. А от же ти, більше від мене жльопаш, а все чомусь не біднієш!» . . .

Розсміялись ми з Степаном і сьорбнули по разу чайку.

Так то так, Степане! кажу я. Тільки бачиш, ти сам кажеш, що пан або багатій чоловік більше мужика не, а се значить, що й більше податку платить.

— А й хлоп же ти, хлоп! Але всеж таки мужики більше платять ніж богачі. От ти розсуди своїм умом. У нас на Руси дворян та купців з жінками та дітьми і десятки мільонів не парашуєш, а простих людей є більше як сто дваїцять мільонів! Если кождий богач, скажеш, випе й більше від мужика, то значить і більше податку заплатить, але як взяти разом всіх мужиків, то заплащать багато більше від всіх бога-

ців, бо їх багато більше. І податок треба з достатків міряти. Напримір у тебе є сто рублів в кишени, то тобі з них дати одного рубля нічого не значить, а коли у тебе всього оден рубель в кишени, то його віддати все одно, що смерть. От ти подумай! Жебрак, що має в своїй кишени одну однісеньку копійку купує коробку сірників і платить половину копійки податку, так само як і богач, що має мільйони. В других краях до сего підходять, щоб податок брати з доходу, по кілька копійок від рубля. Чим більше хто має доходу, тим більше буде платити податку. Але й се там ще не рахують за справедливність. Там, добрі люди от що кажуть: бідних треба зовсім від податків увільнити, а брати всьо з богачів і чим чоловік багатий, тим більше з него податку треба брати. Там податком хотять рівняти людей, а у нас податком обдирають бідних на користь богачів. . .

— Правда брат! точнісенька правда — сказав я. Знов як подумаєш, то виходить, що сей невидимий податок такий самий як і особисто-доходовий тому, що його непременно кождий платити мусить..... Без їжі, та без питя і одежі не обійдеш ся.....

Та де там тобі брате, як особисто-доходовий. Ще в десять раз тязший!

— Дивно мені се показалось, така його промова. Як же се, кажу, ти сказав, що він ще тязший, як особисто-доходовий податок?. . . Чомуж то так?..

— А тому, що так є! Розумієш : податок особисто-доходовий платили лише за кожду повнолітну особу мужеського полу, а горівка, сірники, цукор — се брат друге діло.

— Хіба жінкам, та малим дітям всякого полотна не треба? Цей як більше треба ніж, якому мужикови. А особисто-доходовий податок брали лише з повнолітних, алеж сюди жінки і діти не вчислялись. А тому й виходить, що посередний податок багато тязший ніж особисто-доходовий.

— А й правда, що так! Напевно що тязший буде — кажу я. . . . Твоя правда!

— Як же не правда, милий чоловіче! Се всьо так здається, що він легкий тому, що платиш його кождий раз і не підмічаєш, що платиш. А він брат не легкий! Та що тут товку

вати так словами. Сеж можна зараз вирахувати ритметикою. Всього ріжних посередних податків уряд бере річно 671 мільонів рублів. Дворян та купців, я вже тобі казав, є всього 10 мільонів. Наколи рахувати, що кождий з них платить втроє більше посередного податку ніж робітник, то на їх долю припаде 156 мільонів, а на долю робочого люду 515 мільонів. А се значить, що кождий чоловік повинен заплатити більше як 4 руб. на рік сего податку. А наколи в кожній семії є 6 душ, то вийде, що она повинна заплатити річно 25 руб.

— Ах тиж боже мій! От як то оно є! дивовиже тай годі — платиш і не знаєш, що платиш... А рахунок же справедливий, як на рахунку розложив, — кажу я....

— Та де тобі правдивий! — каже Степан. Мало! Ми панам так багато всього рахували, що наколиб они стільки їли і пили, то давно вже вилопалиб і всі п'яні валялиб ся... Я тобі скажу, що се я вирахував ще по божому; а по совісти як рахувати, то мужик ще два рази більше платить. Вір мені!

— Ай, ай — кажу я. Найдивнійше, що плитиш і не видиш...

— Да, — каже Степан, — так то ми мужики скілько платимо, а судьбу не жалуем. А подивись на богачів! На тих наложи одну копійку, то зараз на всеньке горло, як скажені, заверещуть, що їх рабують серед білого дня.

— Однак, брат, — кажу я — ті богачі такі ріжні потрави їдять, що мужикови, здаєть ся, і в раю їсти не доведеть ся... Та от хочби наприклад кава та чиколяда, та всякі солодощі французські, та вина заморські. Аджеж се все з за моря приходить. Невжеж уряд се все за дармо перепускає через границу? Аджеж, коли з мужика за сїрник та за горівку податок брати, то з панів за сї всі солодощі, ще й радше варто булоб хоч трошки пошарпати!

— Як же не пошарпати, а коли говорити по правді, то їх трошки шарпають. Без сегож зовсім, не можна. Тай те ще сказати: уряд собі не ворог і де лише можна взяти — вого і з мерлого зцунить — не подарує. Хоч з того сьвіта йому давай. Тільки, брат хоч він і з панів також наживаєть ся, а всеж не так багато як з мужиків. Се можна зараз і на рахунку показати тому, що гроші всі на границі після рахунку не бійсь не пропустить — візьме. Він, брате, і з жи

руть і в книгу записують — се надвідне відомо. Так значить, зі всіх заморських річей уряд бере пограничного податку 92 мільйони. Зо всіх сих мільйонів найбільша частина береть ся з таких річей, які потрібні мужикам, а тому мужики за него платять! Тут привозять машини по більшій часті такі, що для православних людей на сорочки та спідниці полотно роблять; та релі для залізниці, коси, серпи, сокири, та всякі інструменти, краску, ну словом, всі такі річи, що мужик або сам купить, або через когось другого свої грошки віддасть.

Наколи порахувати, що за панські річи уряд дістає, скажім, приміром, за солодкі вина, за шампани, за солодоші, та за фрухти французькі, за каву, за матерії всякі панські, шовкові та бархати—коли й порахувати, то в порівнянню до того, що платить мужик — значить як раз плюнути. А дворяни та купці все ще кричать, що дуже великі податки на заморські річи, які їм потрібні. Ах ви господа богачі і тут вам перед мужиками полекшєня! От ти візьми, хочби чай. Є всякі прості сорти і є дорогі. Дешевий чай коштує 40 копійок фунт без податку, а з податком він коштує вдвоє дорожше — 1.20 коп.! А от візьми тепер дорогий чай панський, що продаєть ся по 4 і пів руб. Думаєш, що на него також податок накладуть і зроблять дорожшим? Ну ну, колиб но й справді! І одної пягої його ціни нанего не накинуть! Те й саме з тютюном. На найпростійшим, на коріни, та на низших сортах, той податок накладають майже третю часть того, що він сам коштує, а на панським, що коштує 3 або 4 руб., пяту або шесту часть накладуть.

— Бачу, бачу! скрізь білим кісткам полекшіня!

— Ех хлопче, хлопче! — каже Степан. Ти ще от об чім подумай. Що товкувати, чи они що урядови платять? Ти й по запитай їх чи роблять они коли що?

Хіба пан який коли небудь, хоч одну десятину виорав? Все, що видиш, наші селянські руки зробили. Ми побудували всі будинки, церкви, палаци, ми для купця й матерії зробили в фабриці, ми йому й хліба до засіків понасипали; з нас они шей податок беруть з якого всі дармоїди живють. Ми — всьо! Ми всіх годуєм, наповаєм і одягаєм. Они всі з нашої праці живють, наш піт і кров пють, та ще й нас бють... А що

там пани та купці. Так собі ходять та кричать на мужиків щоб не виляли в роботі. Так чогож тут товкувати, що пани та купці з свого достатку урядови платять. Нічого не дають — а то й менше. Правда, правда, бо они, хоч що небудь і платять, то все одно ж з мужика нарабували.

Замовк Степан, а слова його неначе за саме серце мене щипали. Подумав я, як то нашого брата-мужика всі рабують, б'ють, знущають ся над ним і шарпають на всі боки, а він, як багатир, все мовчить і мовчить,.....

Довго ми оба мовчали і кождий про себе тихенько думали.....

— Тепер розумію — сказав я, як то таким маніром на простачків, господа та богачі надувають... Та он воно як! Хитра ж механіка!

— Ех, брате, — говорить Степан... Яка там механіка? Тут і механіки ніякої не треба. Грабіж посеред білого дня. Хібаж пани або чиновники будуть встидати ся, що рабують мужика? Велика меція! Совість у них, брати панська, перепалена... Без всякої розмови беруть і б'ють. Давай і скінчена справа... Ну хібаж се не розбій, не рабунок? Приїжджає от становий або справник, а за ним віз різок везуть. — Се недоплатки приїхав збирати. Давай недоплатки, кричить. — Нема грошей підождіть будьте ласкаві, батьком звати му.

— »Як то нема грошей? Різками!« Ну і піchnуть сікти в мужика те місце з відки ноги ростуть. Ну й скажи на милість, на що ж се похуже? Таким маніром, еслиб в село приїхав який душегуб, а мав силу, то набивби всім і йому всьо віддалиб. На — візьми, лише йди собі Христа ради! Ну і віддаси всьо, а сам, як знаєш так і жий, хоч кору з тих різок їж, якими тебе вчора сікли. Ой ти горе, горе! Другий раз як згадаєш — злість візме, що аж слези з очей потечуть. Е! — діяволи!.....

А попробуй не віддати хоч гріш — зараз подушки, як є, скотину, всьо продадуть. Мироїди, пауки так вже й стережуть, дочікують та на всі боки оглядають ся, щоб за безцінок купити щонебудь. Часом, такі умовлять ся сі покупателі з старшиною та справником, щоб тоді недоплатки правили як найтяжше людям, а потім барини ділять по половині... Так то оно все!.. Ну, а продадуть скотину, то чим же на весні поле

орати? Розпука тай годі... Одним словом, надлетить і зруйнує тебе, як який розбійник. Ну, а скажи за що, за які провини приміром, з нас викупи та всякі поземельні податки беруть? Дали нам волю, а землю у панів приказали викупити, а чиж пани землю самі зробили чи що? Яку працю они на ній положили, щоб гроші за ню брати? Не бійсь, своїм потом її ми поливали, з покон віку на ній робили, її як маму доглядали, а тепер на! викупи її у пана. Пани ніколи нічого не платять і знати про те не хочуть, а ми — плати! Тай скількож ми вже літ платимо, а все ще не виплатили. Коли порахувати, то ми вже в три рази більше виплатили ніж земля варта, а з нас все беруть і беруть, кажуть, мужик рахунків не знає і смирний, що зажадають — платить. Та щой об сім говорити. Сам же знаєш, скілько податків всяких. Або хіба треба розказувати скілько рублів тобі платити приходиться? Не бійсь, знаєш і сам добре! З душі у тебе сі рублі виривають, крімавими пасками сі цифри на шкірі твоїй мужичій написані....

Трудно забути! Ех ви! Госнода богачі та царі; очи у вас ненаситні. Всьо ви собі забрали --- і землю і воду і хату нашу. та й сонечко ясне! За всьо собі платити кажете....

— Так, так Степане Івановичу; тяжкий і сей податок... Богато ж таким маніром уряд збирає?

— Небогато... 86 мільонів викупних податків, та ріжних други, крім безпосередних є ще 130 мільонів — оте все! А зоветься весь той податок посередним то є видимим тому, що рабують з тебе не ховаючись, а так прямо без всякої хитрости. Так прямо давай і годі, не балакай....

— Правда, сказав я подумавши, багато руйнування приносить мужикови сей безпосередний грабіж, те то як його видимий податок,.....

Та що тут товкувать, прямо сказати не то, що багато, а скоро всі з торбами підем по світі. Ніколи нічого у свій час не продаси, а приходиться все за безцінок продавати лиш би від різок улизнути. А кулаки та покупці всякі, так і дивлять ся як яструби, як би тебе злапати та заклювати. В осені за гріш продаси, а весною в того самого кулака заплатиш втрое. От тут і багатій! А не дай боже позичиш — все життя не віддаси, три шкуру з тебе пан або кулак зтягне. А тут ху-

дібку продали. Землі, сам знаєш, мало в поділ дали, тай на ню то, як на кормилицю дивитись не хочеть ся... Вся она вже вироблена так, що й насія не вернеть ся. Підгноїти, та засіяти — нічим, — от тобі і разореніє. Покине, бідолаха, і землю й хату, жінку з дітьми і піде в світ за очи. А тут як раз перед очима підрядчик, як чорт який завдатком заманює.... Візьме чоловік завдаток, заплатить податок і пішов на зарібки в місто на фабрику. Тут вже забудь, як його звали! Підрядчик йому очи протер — буде знати, де Кузьківна мама жие! Слава богу, если через рік живий домів вернеть ся. А з собою до дому лише бліх та вошей принесе. Настояще разореніє. І виходить, що від сього безносередного грабіжа лише кулаки та підрядчики богатіють....

— Ну, а тепер глянеш брате, хоч одним оком, куди сі всі наці грошики йдуть? В чії кишені наші криваві копійки лізуть?

Що року, знаєш уряд розписує, як і куди він всі гроші діває. Відчит сей урядовою розписею зоветь ся і все в часописях друкують ся; от звідти все й видно, як я тобі зараз розкажу: Ну, добре! Перш всього цареві з семією 12 мільонів 800 тис. рубликів що року платять. Розумієш яка платня се! Аджеж се, подумай, по 35 тис. рублів на день виходить! За сі гроші пів губернії цілий рік виродувати можна! в нинішнім році у нас в 33 губерніях голод був неврожай і 40 мільонів мужиків голодують, то їм на пів року 22 мільони рублів дали з уряду, а цареві самому за той же час 6 з половиною мільонів на прожиток. Грошики славні! — Тільки, брат, чим же він нам за се добро відплачуєсь? Що він нам за се виробляє? А от що. Потішає себе охотою, празниками та пирі справляє, їсть, пє веселить ся та в камінних палатах поживає. Народови, рідко і в очи показуєть ся тому, кажуть, що боїть ся. Але є чого тут боятись! От тепер запитаєм ми його яким добром він нам платив за наші криваві 12 мільонів? Насадив нам на шию всякого начальства з дворян та поміщиків-земських, станових, справників, душать нас, що й дихнути вільно не можна; волю їм дав мудрувати над нами, мужиками, як їх душенька захоче; часами гірше знущають ся над нами, як пани за кріпацтва, ніякого суду на них нема. Землі мало, холод, голод в каблүку

нас гнуть, в три батогги гонять, в найми до богача мироїда, або до сусіди поміщика. Пробує мужик від сеї неволі з свого села в місто на фабрику втічи, але й там не легше; і там, хоч роби до кривавого поту, — то ще спасибі скажи коли з голоду не здохнеш. А всеж таки є дурні, що чикають та на царя батюшку надіють ся, а от може, хлібодавець, про него згадає; часом богато думають мужики, що поміщики та дворяни їх лихови причина, а коли дізнають ся про те цар — тоді їм лекше буде, він поможе. Чекає, чекає а полекшіня від царя все нема. А чого туж чикати хіба сам цар не поміщик, не пан не фабрикант? У него за кріпацтва також свої селяни були, он що тепер угільними зовуть ся, що ж то він, може своїм селянам, при скасованю панщини, правдиву волю дав? Диржи кишеню ширше. Він їм таку саму волю написав як і всі поміщики, через те, що сам він такий же поміщик лише побільше землі має. А хіба нема в него своїх фабрик та заводів? Чогож, може, там робітників без роботи нема досить? А думаєш їм легко робити в него? А піди но та спитай; ще гірше ніж у другого хозяїна — от як! То чогож ми ждали і ждем від царя поміщика, та ще найбільшого і від найбогатшого фабриканта? Так нам і треба дуракам. Нінакого нам надіятись — самі на себе надіймось, тай тільки.

— Та що ти, кажу, Степане? Невже ж таки цар — фабрикантом? Невже ж він таким ділом стане займатись?

Але Степан вже так розсердив ся, що і договорити мені не дав; так і валить, так і валить. — Ого — го! таще й такий! Піди-но на його шклянні або на фарфорові заводи, та на його золоті копальні — найбогатші в світі! Там зобачиш, як він з нашого брата фабричного робітника шкуру здирає та наживаєть ся. Та се ще нічого! Йому мало, що він може нас грабити, скільки його душі завгодно. Він закупив на грабіж і дітей і онуків наших: він своєю подухвалістю та всякими видумками наробив для всього краю стільки довгу, що неоплатимось. . . . Тепер одних процентів на той довг урядовий 286 мільонів треба виплачувати. Нічого? І весь сей довг наші батюшки-царі на шию нам наклали, або на воєнні приготування, або на будову нових залізниць. Приміром щоб нашим купцям та фабрикантам було зручнійше з Китаєм торгувати

в Манджурії грошики заробляти, цар там чимало салдатів положив, через весь Сибір залізницю провів і се все за наші мужицькі грошики. А розумієш ти, скільки всего довгу за ці царські видумки на нашій шиї сидить? Страшно й вимовити: шість з половиною тисяч мільонів рублів! Се й тямущому чоловікови написати трудно, а зрозуміти ще гірше, так оно багато! Тут, брат, колиб уряд кожний рік виплачував всьо, що збирає по всій Росії, то й тоді, за три роки не виплативби. А наколиб цар захотів той довг заплатити разом, то припалоб на кожного мешканця по 50 руб. а наколи в семії є яких 6 душ, то треба булоб заплатити 300 руб. нараз! Так ото ми все наше життя остаєм ся довжниками, та ще кожний рік руб.-8 платимо, щоб лише они проценти платили. Тут брат настояща прірва! За царську честь за його, хитрість, та за купецькі заробітки будем ми і наші діти і наші онуки розплачуватись.

— Оказія! кажу. Невжеж так багато? А скільки б то було грошей, щоб так на ото подивити ся, чи велика купа?

— Скільки? А от слухай! Я вчера ще в дома у себе сей рахунок підрахував. Приміром скажимо, щоб весь сей довг був в срібних рублях. Ну, і нехай всі ці 6,500 мільонів урядового довгу такими рублями викласти. Як думаєш, скільки в сьому капіталі булоб ваги? У мене в календарі є надруковано, що тисяча срібних рублів тягне 1 пуд 11 фунтів. Я ото й подумав собі, а що ж то ті всі гроші важити будуть; ну, у мене така вага вийшла, що й подумати страшно — вісім мільонів триста тисяч (8,300,000) пудів! Се коли наладувати ці всі гроші на вагони, то треба буде шіснайцять тисяч шість сот (16,600) вагонів. А если би ці всі вагони поставити в ряд на залізницю, то они ростяглиб ся на 100 верств. Ну, відчуваєш ти, Андрію, хоч трошки, який наш російський урядовий довг?

— Господи ти, боже мій! Та мені се ніколи і в сні не приснилось, кажу я. Одначе, кому ж ці 286 мільонів процентів виплачують ся? Невжеш є такі богачі, що могли так богато грошей цареві позичити?

Простак, брат, ти, як я бачу — каже Степан. Розуміється, такого богача на світі нема. Се от як робить ся. Наробить цар паперів, лише не таких, що замість грошей ходять.

а трошки інших, де написано «Урядовий зайом», а ціну тому папірцеві призначить, скажем, 100 рублів, хоч самому урядови она стоїть гріш оден. Ну, а потім хто той папірець купить тому уряд що року виплачує по 4 проценти. А купують їх купці, дворяни, богачі і так они нічого не роблять, а лише від уряду проценти одержують. Таким способом всіх богачів годуєм процентами, та не лише своїх, а ще й заграничних.

— Ну, спасибі, кажу, Степане; тепер зрозумів. Так он то оно як! . . . А скажи, будь ласка, чи то правда, що я чув, що в уряді багато грошей виходить на салдатів?

— Так, правда, четверта частина всего доходу: 420 мільйонів, — от скільки! Се одних звичайних розходів. Та от на Китайську війну за два роки стратили близько сто мільйонів. Ех, солдатики, солдатики! скільки ви хліба мужицького їсьте, а чим їм за те платите. . . Ой ти цар батюшка! Мало тобі, що ти з мужика подать береш грішми! Видумав ти ще одну і саму найгіршу подать — рекрутчину. Се вже не гроші з нас береш; ні сю подать треба кривлею та мясом мужицьким платити. Тут вже не треба йому грошей — тут вже давай йому синів та братів наших. А скількоо то сліз задля сего на Руси проливаєть ся. В одних нишком пролитих, дівочих, та гірких матерних, можнаб всіх міністрів з царом скупати, або і втопити! А в тих невільничих батьківських, що копають з очей старих батьків! . . . Ех — ма! У мене от тож брат служить в салдатах. Перше був нічого собі хлопець, а тепер і не питає? Нівечить, їх цар з командірами, держить їх в касарнях, щоб мужиків не виділи, та серця собі ожорстовчували: через те як випустить їх з клітки вимуштрованих, то они і батька й матір не скривившись, зарізати готові. Я каже — царський слуга, і за царя готовий життя віддати, а ти мужик, — каже, — дурень от, що! — Ах ти звірюка люта? Забув ти чи що, хто тебе наповав та годував, дармоїда? Хто твій батько, та мати і брат? — Тяжко, брате подумати, як цар та дворяни уміють нашого брата збавити, що в йому і людського подобія не найдеш, що він готов свого хлібодавця мужика, і батька й маму зарізати і рука у него не затрусить ся. Тяжко, брате, як вдумаєш ся у все те, що ми так дурнісенько самі се-

бе ріжемо, рабуємо, бєм, а все для того, щоб нашим ворогам і наші гроші і наших дітей віддавати! Але, підожди но; прийде час візьмемось і ми за розум. . . .

Степан змовк, але не витерпів.

— Кудиж ще більше урядові гроші йдуть? ти питаєш. Тут вже, крім царя з салдатами все дрібне воня налітає на здобич нарабовану і розкльовує: всі сиві сенатори, та міністри, та придворні собаки, та генерали поважні. Потім 5 мільйонів наші посли заграничні на піяцтво та на забави забирають: 93 мільйони йде на платню губернаторам, справникам та становим; 47 мільйонів коштують суди, в яких мужикови правди не добить ся по вік; 36 мільйонів йде на всякі школи, по більшості на гімназії, на кадетські корпуси та університети, — знаєш, такі великі школи є, — де лише пани та купці, своїх дітей вчать; 170 мільйонів на залізничі дороги, від яких лідрядчики та будівничі наживають ся; а скільки ж то ще йде на пенсію старим генералам, та стареньким жінкам вельмож, дармоїдам та царським блюдолизам видаєть ся! За царем, кажуть, служба не пропадає; се лише за народом, за миром она не вигідна; а то й не оглядиш ся як по «Владіміровкѣ» попадеш. Да, так-то! Тепер, ти бачиш, як з нашими грішми цар з господами — богачами орудують? І синів своїх вчать і пють, і їдять, та стару непотріб-царових слугів оберігають, і справників з губернаторами годують, і кораблі та залізниці будують і всьо, що хочеш для свого задовільнення роблять.

— Одно слово, нашими грошиками, як своїми власними розпоряджають ся. — То вже правда, що як своїми! — кажу я. Ну, а що ж з сего всього мужикови дістаєть ся, запитав я?

— Мужикови? Ну, кудиж йому з суконним рилом та вколочний ряд! його діло — платити, а чи його розуму діло між пани ніс сунути, де його грошики пропивають..... Будь і тому рад, що твої грошики беруть, та за них і цар і дворяни-господа і купці і попи сито їдять та пють скільки хотять!

Ну а може, хоч що небудь на чужій забаві і нам перепало — вставив і я словечко.

— Що небудь! — огризнув ся на мене Степан. Та от всього то тільки і є що дали сього року 20 мільйонів руб. на голодних селян, та ще з тих грошей, що на школи призначені, де-

що на народні школи дають. Не бійсь, багато не дадуть! На царя — 12 мільонів з лишнім йде, на солдат 420 мільонів а на всі школи 36 м. Але більша частина з них йде на такі школи, яких нашому братови як своїх ух не видіти ніколи! Хочеш знати ретельно скільки на наші мужичі школи уряд дає? Все-го навсього 3 мільони руб.! 3 мільони на 100 мільонів мужиків: безмало по 3 копійки в рік на брата; візьміть ради христа, бідні мужички, каже цар, по мідному троякови: буде з вас, а то ще розпаскудетесь дуже! Та сеж курам на сміх: научити ся розуму за три копійки в рік! От се то утружив нам рідненький білий цар! Ну, а сеж по царському та по дворянському розсудку инакше бути не може. А то чого доброго вивчить ся мужик, та ще захоче своїм розумом жити, а то ще — борони боже — і про правду подумає! Його, брат, косолапого, в чорнім тілі та в покірности держати треба, а то не рівний час буває. . . . Хе—хе—хе! може за душу потрусити.....

Ми зо Степаном замовкли.

— Так то, так! — говорив Степан задумавшись. — Працюєш ти — що й мозолі з рук не сходять все життя ніякої відрадности не бачиш; деруть з тебе скільки хочать, плачеш ти в нужді, ночей недосипляєш, кусня не доїдаєш, б'єш ся, як риба об лід, а з-за чого то все? Лише щоб подать заплатити. А для кого? за що? За ті гроші царі та чиновники всякі живуть, цар пє, гуляє, купці кулаки наживають ся, військо та поліцію наймають, щоб нас же самих, за нашу хліб-сіль, та нашою же рукою бити, та нашу кров з потом пити..... Ех ти, гірке життя селянське! Не вжеж ти ніколи радісне не будеш?... Так то брат, не весело. Ну, що ж підем!.....

Встали ми, забрали шапки і вийшли. Тяжко було на серці. Темні не радісні думки в голові бродили. — Щож так похнюпивсь! озвав ся Степан. Мабуть гірко стало! то-то брат і є..... Ех! Та підожди, прокинець ся нарід від сну, та скине з своїх терплячих плечей сих пявок панів та кулаків і зажие щасливо співаючи. Тільки памятай Андрію, щоб богатих тоді не було, тому — зарубай собі на памяти — що се скрізь так було і буде, що хто богатий та сильний, той від податків все буде вільний, а всю їх вагу на бідних наложить. Памятай се!

II

Богато думав я над Степановими балачками. Що кепсько жиєть ся робочому люду я і попередю знав. Тепер зрозумів, через що кепсько нам жиєть ся; цар та богачі мають над всім право і таку хитру механіку підвели, що всі ми того не помітили, а на них робили: вся наша праця в їх кешені тече. А от як запобігти, помочи сьому горю, ніяк не міг придумати, хоч як не міркував своїм мозком. Улучив я часочок і знову зі Степаном балачку завів. Так, так, Степане, не придумаю я, як нам далі робити, щоб від хитрої механіки, через яку нас обдирають, скараскатись.

— А придумать се не так то вже й мудро, коли знаєш, де сього зла корінь, каже Степан. Тепер всім розпоряджають ся богачі, они й закони пишуть, і всім орудують. Розумієть ся, ніхто собі не ворог; і через те й закони всі написані не на нашу користь. Се значить, що треба добиватись того, щоб без нашої волі народної ніхто непосьмів писати законів, накладати податків або налогів. Закони повинні бути для всіх рівні, а не так як тепер — для дворян різні полекшеня, а нас гнуть в бараній ріг. А се буде тоді, коли закони будуть писати не самоправні чиновники, а вибрані люди від всього народу. Виберуть, значить всі люди своїх депутатів (послів), они зідуть ся на земський Собор (Народне віче) і будуть обмірковувати всі важні справи. А селянські себто сільські, волосні і мійські діла будуть ухвалювати самі по собі сільські, волосні, мійські ради. Чиновники і судії всякі також повинні бути вибрані самим народом. І всі они повинні бути відвічальні перед народом. Сподобав ся людям якийсь начальник його наново виберуть; не сподобав ся — дадуть йому по шапці і марш. Вже від сего одного і нашому братови робітникови стало б лекше...

— Твоїми б устами та мед пити, — кажу я. Оно розумієть ся, ріжниця тут велика. Одно діло, коли чиновник над тобою мачальник, друге діло — коли він у мира, у громади, якби най-

нятий робітник. Тільки, думаєть ся мені, що се ще лише пів діла. Приміром, скажим так, цареві і чиновникам ми руки вкоротили, посадили, їх під начало народне, на відвічальність. Все ж таки ще кулаки та поміщики та купці остають ся, можуть ще над нами верх взяти. Сам же ти казав: «хто багатий та сильний, той від податків завсїгди вільний».

— І про се, брат, розумні люди подумали, як зробити. Попереду всього, коли закони будуть инакші, коли нарід буде сам над собою господарувати, не так то легко буде кулакам забрати власть. Робити таке самоправство, як тепер, ніколи їм не дозволять, найдуть на них розправу. Робочим людям стане багато лекше жити, податків буде менше, та й тратити без розуму народні гроші ніхто не посміє. Але трохи твоя, правда, поки будуть багаті й бідні, поки буде оден чоловік, як раб робити на другого, а другий буде лише ніжитись та дармувати, справжньої рівности між людьми не буде; не буде й справжнього щастя на землі.

Щоби всім людям однаково добре жилось, треба такі порядки завести, щоб ні бідних ні богатих не було, та щоб они немогли зявитись більше. Звідки взялась бідність, звідки взялось богацтво? Через те, що тепер весь нарід не може жити. Візьмім для приміру землю. Без землі куди дінеш ся? Здаєть ся, земля повинна б бути нашою громадською мамою — хлібодавчиною, всім на користь; а тепер он який небудь десяток найбогатших поміщиків мають в своїй власности стільки землі, що на ній моглиби поселитись багато тисяч народу. За те тут же коло них жие багато безземельних наших мужиків, або плентають ся, в Сибір нового пляцу шукати, або запроднують ся в найми до тих самих поміщиків. В селі нашого брата землю тиснуть, а в місті фабрикою. Там також чимало нашого брата, робітників, без діла ходить; руки сильні, робити-охота, під теперішний час, яке діло не візьми — голими руками не багато заробиш. Тепер скрізь пішла в рух машана: з нею виробок, всяких річей йде багато швидше, проти машинової роботи ручна робота ніколи не вистоїть. Тільки, брат, машина хоч і хороша штука, та лише пригадай пословицю: хороша мама, та не наша! як земля розібрана богачами в свої руки, так і фабрики, і машини, і залізні дороги теж. Зрозумів

тепер, в чім моя балачка? Всі богацтва землі, всьо створено руками чоловіка; не дурно кажуть, що без труду нема плоду. Тільки треба, щоб той труд чоловіка було до чого приложити. Потрібна земля — се перше; потрібні знаряди, машини, прилади всякі і чим далше, тим більше — се друге.

Попробуй но всьо так зіставити, як оно є тепер: земля, (фабрики,) заводи — словом, всьо, без чого праця людська не плодовита — можна чоловікови набувати власність. Що з того вийде? А вийде те, що хто буде хитрійший та проворнійший, то всякими правдами нагребє в свої руки добра, грошей, землі, тай пічне за помочию сего капіталу других поневолювати, в неволю до себе забєрати. Йому вже самому не треба працювати: навіщо йому? У него вже тепер гроші гроші роблять. Він віддає свою землю другим в аренду, а гроші позичає на проценти бідним мужикам — гріх та біда з ким не трапляють ся — та так за чужим горбом і жие собі солодко та вигідно. От в сьому то і лежить всьої панської та царської механіки, головний корінь зла. Земля та фабрики і машини — словом, всьо те, без чого не можна працювати, не можна робити — неправдиво віддати в руки окремих людей. Сим віддаєть ся їм повне право чужими руками жар загребати. А коли ми хочем по совісті зробити та по справедливости, то се всьо повинно бути громадське: земля має бути ні твоя ні моя а громадська, всім на користь; по згоді, по справедливости, та на рівні і користатись нею всім. Фабрики, та заводи — щоб не були хозяйські, а самих робітників. Великі інституції, залізниці, копальні, пароплави — се всьо має бути власностию народа і через своїх виборних від народа, щоби порядкувалось всім народом. Тепер від нашої праці всі купці залізничники, фабриканти, дідичі прибуток мають. А що таке їх прибуток? Се наш піт і кров. Знищимо сю приватну власність і одиничне володіне, заминимо його громадським володінем — і тоді, тоді піде до чорта всякий баринш, а зостанеть ся лише громадський труд на громадську користь.

Так казав Степан; аж почервонів весь все хоче мені як небудь яснійше се діло розтлумачити. А я слухаю — боюсь хоч словечко повз уха пустити. Виджу, що в сему і є головна суть всеї правди-справедливости захована. І здаєть ся мені, неча-

че до сього часу якась чорна заслона заслонювала мені очи, і що Степан неначе починає її піднимати.

— Підожди, кажу, підожди хвильку.... дай мені добренько порухати мозком, розкусити, та розжувати добренько все, що ти мені сказав..... Коли, брате, з темноти в мить на ясний світ вийдеш, то все очи наче що застеляє, зразу і не оглянеш ся, дай часу з думками забратись!.....

— На те, каже, Степан, і почав я з тобою про се діло балакати, що бачу, що у тебе є своя голова на в'язях. А коли чоловік з розумом, то йому треба лише дорогу показати, а далі сам своїм розумом добереться. Прощай покищо; а надумаєшся очім небудь, знов заходи, і по душі з тобою побалакаєм.

Пішов я від Степана неначе придурковатий. Думок в голові з неначе рій пчіл. Одна думка перегонить другу.... Всю ніч не спав, лише під ранок трохи заснув. На другий день ходжу і чую, неначе якийсь то новий чоловік в мині народився. Або неначе б то мене хто вивів на високу гору і я став далеко, далеко видіти. Широко — далеко вільний світ розтилився, лиш геть-геть далеченько, як в тумані, невідома земля лежить.....

І думалось мені: так, повинна бути правда на землі. Не всеж лиш кривді над нами панувати, не всеж оплутувати нас мужиків, своєю хитрою механікою. Та й біда наша, що ми своїх думок до кінця не додумали. Володієм, приміром, своєю землею, всім миром, стараємся, як по справедливості, щоб всі однаково нею користались; а того й не подумаєш, що всьому б руському народови треба такий мир згуртувати, і свою і всю панську землю зеднати і пустити рівноправно користатися всім. Або, приміром, завели ми громадський млин, громадську молотярку і всі бачим, що від того нам є вигода; те, що попередку мельник та пан з нас брали в свою користь, тепер пішло на громадські потреби. А того й не додумаєшся, що по всій землі варта булоб так зробити і залізниці і копальні срібні, мідні, і фабрики, і пароплави відібрати і для громадської користі пустити. Або маєм старшину відвічального.

контролю над ним назначаєм, скидаєм його коли не до вподоби, — а тут же над всею землею позваляєм цареві з міністрами та губернатором безконтрольно і самоправно распоряджувати ся, як тільки їх думоньці завгодно!....

І думалось мені: велике се діло розплутати всю сю хитру механіку царську та дворянську, розбити би її на дрібненькі кусочки і розвіяти по вільному вітрі на всі чотири сторони!.... За таке діло й голову положить не жалко... Тільки як до сего діла приступити?

Про се і завели ми балачку зо Степаном, як зійшлись в друге потовкувати.

— Що й казати, — каже Степан, — мудра штука добитись всього сего, і може, ще пройде багато років, поки нарід після повної правди своє жите упорядкує. Богато ще треба попрацювати, поки золотий час настане. Траба попередати добитись, щоб не було ні царя, ні чиновників, а щоб всім володіло народне зібране (народне віче). Наколи стане людям легше жити, підкреплять ся, они, то й зуміють дістати повну волю і щасте. — Шож нам поки що робить? Невже ж сидіти коло моря і ждати погоди? Далі не можливо терпіти, сам знаєш. Найтихійший селянин і той часом так забалакає, що лише оглядай ся, чи нема де поліція або урядника, щоб не підслухав часом, борони боже.... Та коли довше так по песячому жити, то весь нарід вимре з голоду, адже що не рік то й голод, а коли і бува врожай то досита не наїсиш ся. Правда, чув я, що нарід вже в деяких місцевостях повстає, відбирає у дідичів хліб і скотину, палить їх фільварки, але толку щось я з сего не виджу. Пришлють військо, набють добре мужиків, часом і застрілять скілька чоловіків і всею знов тихо. Тай куди нам мужикам справлятись, все те у них в руках, у наших ворогів; і військо за них; і гроші в них; і знають они богато більше від нас мужиків. Аджеж так-то, значить і не буде ніколи добра для селянства. Так то значить, нічого й не зробиш, — лягай до біса й помирай?.....

-- Ну, чогож се ти, Андрію, так зажурился. Страшний ворог, та милостивий бог. Справитись з ним ще можна.

— Е, куди нам, мужляам та проти такої сили?

— Та зрозумій же, милий чоловіче, що ся їх сила вся в

нас же мужиках. Що їх — горсточки: плюнути та розітерти. А нас мужиків великі міліони. Звідки їх військо? З нашого ж брата. Їх гроші звідки? з нашої кишені. Ну, а якби мужики взялись за розум — тоді би зовсім друга пісня вийшла. Якби-то салдатики, наші брати, стали по нашій стороні проти своїх офіцерів та генералів; якби то ми мужики платити їм гроші і на їх полях робити перестали, якби робітники в фабриках кинули їх роботу, та те, що они кровопійці забрали в нас і наших дідів, ми відбрали в них? як ти думаєш, Андрію чи багатоб в них тої сили зісталось? А що они всі стоять за одно, то се ще бабка на двоє ворожила. Они, правда, всі проти нашого брата, мужика, але між собою они то оден у дуго-го краде і притискає. Кождий з них також норовить, щоб більший кавалок собі загарбати. Кождий лише й норовить щоб другого обмахлачити та вичистити йому кишені. Та і всеньке царство російське тримаєть ся на злодійстві, та на машеньстві. Вся їх хитра механіка виросла з одного коріння: нікому не вір тягни, що можеш, а совість до чорта. Ні, брат, коли зібрались разом в одну юрбу натуральні злодії, то они всі за одно тягти не можуть. А на щож науки, то се ти правду сказав, що темнота наша нам поперек дороги стає; але ж понятя по більшости є вироблене. От був же час і я був без жадного понятя, а тепер от тобі хитру механіку витлумачую. Так може стати і другий і десятий, і тисячний. Нині, брат, напевно, нема такого глухого села, деби там письмаків не було, а де живійше місто, то там письмаків є чимало. А письменному, брат, вся правда-справедливість відкрита тому, що она в книжках вся надрукована.

— Але-во? кажу; — що ж се я й досі таких книжок не видів?

— Не знав, де шукати, тому й не видів, — відповів Степан, тай витяга пару книжок з чобота; маленькі такі, одна в червоних окладінках, на нї намальований робітник і написано: «Крива доля»; а на другі написано: «Бесіда про землю», і дає мені. Взяв я її оглядів на всі боки. Книжка, як книжка і «дозволена цензурою» — з сего я вже знав, що значить начальство сю книжку продавати дозволило — написано і всьо, як і на всіх книжках буває. Щож, кажу, таких кни-

жок я чимало на ярмарку видів. — Тобож то й є, що тільки зверху ся книжка, як і всі здається. А на правду книжка се не проста, не така, що начальством позволена до читаня. Сю книжку наші приятелі видали і надрукували в ній всю правду про волю царську; яку нам цар обманну волю дав, і як нам свою власну волю здобути. Тільки окладінки прийшлося нам зробити такі, як і у всіх книжок бувають для того, щоб нам легше було такі книжки від начальства сховати. Зобачуть у тебе, скажимо, урядник і не розбере, що се книжка така, які йому у нас приказано відбирати. А если прочитає і зрозуміє, що діло тут не добре і добре і причепить ся до тебе, то у тебе все є на що відказати; я нічого не знаю і не відаю, що се книжка не добра, а от на ній написано «дозволено».

Ну, признатись, здивував ся я й тут. Ну, вже й порядки у нас! Он, бач, на які хитрощі приходить ся пускатись, щоб правду сказати. І в мить мені майнуло в голові: хто ж сі правдиві книжки пише і друкує?

— Степане Івановичу, кажу: аджеж не иначе, що з вчєних люде, панського роду т, що книжки сі пишуть?

— Розумієть ся! Адже і з них совісні люди. Конечно, у котрого душа солом'яна той об сім ніколи не подумає. А є й такі, для яких правда дорозше всього на світі. Такий, розумієть ся, для совісти свої робить, а не ради користи. От так то і пішли з початку з панського роду **соціялісти**, котрі з нами руку тримають. Отож вони й сі книжки між нашим братом розповсюднують.

Задумав ся я тут.

— А також, кажу, начальство їх думаю за се поголовці не гладить?

— Але-бо! Крикнув Степан. Чимало їх в тюрмах сидить, та на Сибір заслано — неначе яких лиходіїв! Скільки тепер з наших же кривавих грошей йде на поліцію та жандармів, лиш би таких людей ловити та подальше прятати. Не можна тепер инакше: тепер соціялісти скрізь розвелись. Поміж робітниками стільки їх розвелось, що поліція не може з ними ради дати. А тепер і про між наших мужиків чи мало завелось таких. Не дурно міністер ще два роки тому назад по селах стражників наставив. Гроший народних піде на

се також чи мало. . . . .

— Се, брате ти мій, як то кажуть: мої вила, та мені ж в рило! Ех, діла то які! . . . А що, Степане Івановичу, поміж робітниками по фабриках, скоро се пішло?

— От тобі на, не скоро. На одно подивись: то там, то сям страйки.....

— Се ж що таке?

Страйк питаєш? По нашому, як би сказати, коли приміром, в фабриці дуже зле робити робітникам, от они й пробують свою силу над господарем. З початку по добрі злягоді кажуть йому, або скажимо правляючому: «прибав платню настільки то», або «нищ безбожні штрафи», — словом, що їх більше, дошкуляє, того они і требують, щоб канцелярія фабрики знищила. Наколиж канцелярія не робить по справедливости, то робітники кидають роботу всі разом і не роблять до тих пор, поки канцелярія не зробить по справедливости. Ну, а від того що фабрика стоїть, фабрикант несе великі страти; через те, канцелярія часто згаджуєть ся задовільнити робітників. От у сих страйках соціялісти й помагали робітникам вже давно. А через те робітники вже нині багато дечого розжували. Они вже в багатьох містах волі таявного зібраня добивають ся.

— От се то ловко! А чому ж ті самі соціялісти до нас селян не йдуть?

— Як не йдуть? Ходять і поміж нами книжки розповсюднують: а леж ти подумай нас то скілько селян до сто міліонів буде, так скоро не оббіжиш.

— Та так, кажу, воно то й правда. Кепське ж наше діло!

— Нічого не кепське; треба лише самим не сидіти, склавши руки, а робити те, що й соціялісти роблять.

— Але як?

— Так. От, приміром, скажем, хто у нас добрі, розумні громадяни, надъожний народ? Я так думаю: Іван Перменов, то Степан Жовтухиц, та Григорій Сердюків. От і покличем їх ми до себе і заложим в пятьох таке братство. Дамо оден другому слово чести міцно разом дёржатись, всім за одно і у всіх ділах стояти, все робити по згоді братства. Головне наше діло буде, поки що, — розказувать, всім очі, всю прав-

ду витлумачувати. На зібраннях громадських у всіх ділах будемо дружно стояти за правду, не будемо піддаватись богачам та жиросідам. Будемо умовляти селян нашого і сусідніх сіл не брати землі в поміщиків в аренду дорожше справедливої ціни, не йти до них на роботу за малу платню. Якщо нас набереться багато, то сусіднім панкам годі справитись з нами. Як відкажуться сусідні мужики в горячу пору йти на денну роботу, або збирати збіжжя — що вони тоді будуть робити? А здалеку також не все робітників дістануть, тай не все се вигідно. Іноді кожний час дорогий, а тут шукай на днівку і не найдеш. А арендарів щей тільки здалека не дістанеш. Коли се не допоможе, і если який земський або друге начальство почнуть притискати селян, то є чимало других способів їм крила обломати та і розуму научити — тільки треба уміючи за діло взятись.....

Слава тобі господи! Найдем средство. Небийсь, он тепелівський урядник багато порозумнійшав від того часу, як тамошні хлопці намняли йому боки.

— То-то ж бо й є! Тепер ти розміркуй: наколи такі селянські братства в богатых селах будуть, та піchnуть они між собою збиратись на віче тайком, то подумай яка ж то сила буде! А тут ще міські та фабричні робітники! Та студенти! Аджеж коли дружно оден за одного стояти будемо то начальство незнатиме куди й кинутись. Тільки в однім місті робітників студентів усмирили, які земського зібрання потребували, а тут глянь, в селах селяни й собі того домагають ся, а то щей в панів землю почали відбирати! Начальство туди, — а в третім місті бунт: земського прогнали! Ти як думаєш? Адже колиб так, то скількиб солдатів та поліції не було, та все одно на всю Росію не вистарчить!

— От се то так! Проти їх хитрої механіки ми свою, ще хитрійшу підведем!

О-о-о! . . . Так і є! . . .

— Се добре, Степане Івановичу! . . . От тобі моя рука! Заложуй братство а я від людей не віддільний! Та ще Петра Коліпкина закличу — з Воскресенського села; ввічливий, розумний хлопець. Він значить, в своєму селі далі діло попросадить.

— Глядиж: нікому ні слова, кому не слід!

— Але-во! Хіба-ж я не знаю! Се діло треба акуратно провадити.

На тім, значить, ми з Степаном і закінчили. Повірте, братя: прямо неначе камінь у мене з душі в той час звалив ся! Чожу-ж би ні! Аджеж наколи наше діло піде добре, та такі братства заложать ся по всій селянській Русі — то тоді, брат, вся панська та царська хитра механіка до гори ногами полетить!

